

PARADIGME CULTURALE ROMÂNNO-CANADIENE ÎN ROMANUL *A DOUA ȘANSĂ PENTRU ADAM DE FELICIA MIHALI*

Drd. Roxana Voichița BOBARIU
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, România

Abstract: *The literature of emigrant writers is dominated by themes such as cultural metissage, polyphony, multiple belonging taking narrative forms often autobiographical transposed into a language of adoption transformed through the writer's personal and cultural prism. The immigrant writer finds himself always in a transition between two worlds, the one left behind and the one found. To illustrate this, I focused on the novel „Une deuxième chance pour Adam” – „A doua șansă pentru Adam” – by the Romanian-Canadian writer Felicia Mihali. In my paper I analyze this cultural, linguistic and identity confluence from Felicia Mihali's prose and I take an inventory of the Canadian and Romanian identity elements in this novel published in 2021 in Romania.*

Keywords: *Immigrant writer, cultural interference, self-translation*

În perioada contemporană tendințele de globalizare și facilitățile de deplasare incită la descoperirea de noi culturi, noi orizonturi stimulând migrația și dezrădăcinarea. În ciuda distanței geografice, oricine s-a deplasat a dus sau adus o parte din bagajul său cultural și național cu sine.

Aceste tendințe influențează scena literară din orice parte a lumii, producând noi fenomene literare precum cel al literaturii scrise de scriitori imigranți. Această literatură, parte considerabilă a literaturii contemporane din Quebec, formată dintr-un corpus de scriitori care au ales exilul, se evidențiază prin concepte caracteristice reliefate în eseu lui Pierre Nepveu, *L'écologie du réel*¹, unde sunt trasate liniile care definesc istoria literaturii canadiene contemporane de expresie franceză. Între aceste concepte remarcăm dezrădăcinarea, metisajul cultural, polifonia, apartenența multiplă, teme care îmbracă forme narative adesea autobiografice transpuse într-o limbă de adopție transformată prin prisma personală și culturală a scriitorului. Fiind percepută ca un soi de intersecție a vocilor provenite din culturi îndepărtate care se apropie, încurajând pluralitatea (în Canada mai mult ca în orice parte a lumii) și apartenența multiplă, „o construcție de culturi convergente”², acest fenomen se încadrează în curentul actual postmodern.

Aidoma literaturii, și scriitorul imigrant, un veșnic călător, se reconstruiește influențat fiind de constrângeri sociale, lingvistice și profesionale. Aflându-se mereu

¹ Pierre Nepveu, *L'écologie du réel. Mort et naissance de la littérature québécoise contemporaine*, Montréal, Boréal, 1988.

² Gilberte Février, *Littérature migrante comme lieu de construction de cultures de convergence*, „Carnets”, Première Série - 2 Numéro Spécial ,2010, mis en ligne le 16 juin 018, <https://doi.org/10.4000/carnets.4860>, consultat în 8 februarie 2022.

într-o trecere între două lumi, cea lăsată în urmă și cea regăsită, scriitorul imigrant se găsește uneori într-un vid identitar. Nu aparține pe deplin noului său univers, dar nici cu cel părăsit nu se mai identifică întru totul, nu este nici acolo, nici aici, dar este și acolo, și aici. Dacă și-a câștigat o nouă identitate, cea veche îl urmărește sau, dacă este acroșat în vechea identitate, noua identitate îl influențează. În universul literar el este scriitorul care poartă stigmatul metaforei „l'entre-deux” și poate mai mult decât la orice emigrant integrarea deplină nu se desăvârșește niciodată. Acesta este și cazul scriitoarei româno-quebecheze Felicia Mihali, ea însăși declarând „Începi să te accepți așa cum ești, un hibrid, cineva a cărui identitate este dublă. Uneori nu ești nici canadian nici român, dar la un moment dat începi să te gândești că, de fapt, ești și una și alta și accepți acest lucru ca pe o mare reușită a ta, ca individ. E un proces foarte ciudat pentru că ești sigur că prima jumătate a identității tale este pură. A doua parte nu e o identitate canadiană pură, este o identitate care este hibridizată de ceea ce aduci din urmă.”³

Această nouă voce feminină printre scriitori canadieni de expresie franceză, vietnameza Kim Thúy, chinezul Ying Chen și haitianul Danny Laferrière, e remarcată de către critica din Canada pentru talentul său de povestitor. Își construiește romanele în jurul binomului identitate/alteritate, incluzând în proza sa un amestec de Orient și Occident, Est și Vest, România și Canada.

Îmi propun în acest articol să analizez această confluență culturală, lingvistică și identitară din proza Feliciei Mihali și să fac un inventar al elementelor identitare canadiene și românești în romanul *A doua șansă pentru Adam* publicat în 2021 în România.

Confluente culturale în romanul *A doua șansă pentru Adam*

Anul 2021 a însemnat pentru Mihali reîntoarcerea cu „succesul în băț”, așa cum și-a dorit când a plecat din România în urmă cu 20 de ani. Prin publicarea celor două romane în traducerea autoarei, *Dina* și *A doua șansă pentru Adam*, cititorii români se întâlnesc acum cu Felicia Mihali, autor canadian care scrie în ambele limbi oficiale ale țării de adopție.

Prin romanul *A doua șansă pentru Adam*, din ipostaza de scriitor imigrant și traducător, prozatoarea aduce în țara natală elemente ale noii sale identități, noul său bagaj cultural oglindit într-un roman aparținând la două universuri, un „entre-deux” concentric despre iubire și iertare într-un mediu al imigranților români din Quebec. Sensibilitatea și duioșia cu care descrie viața cuplului într-o scriere aproape diaristică se împletesc cu ironia și franchețea jurnalistică pentru a descrie canadiano-românii care o înconjoară, într-un amestec de ficțiune și elemente autobiografice, stil care o definește deja.

Pentru a vedea cum se face transferul de cultură-sursă (de data aceasta canadiană) spre publicul receptor român, care sunt strategiile folosite de scriitoarea/autotraducătoarea Mihali pentru a da textului un aer quebechez îmi

³ Elena-Brândușa Steiciuc, Felicia Mihali, *La rencontre avec la nouvelle langue s'est produite sur et dans mes textes*, interviu cu Felicia Mihali, în „Atelier de traduction”, Dossier: „L'Autotraduction”, numărul 7, Suceava, Editura Universității Suceava, 2007, pp.15-23.

propun să realizez un inventar al acestor elemente urmărind schema de analiză propusă de Ileana Neli Eiben, în lucrarea *Sur une visibilité de l'autoréducteurs. Dumitru Tsepeneag et Felicia Mihali*⁴, fără a încerca o analiză detaliată a mecanismului de traducere culturală. Începem inventarierea cu elementele paratextuale continuând cu identificarea modului în care este oglindit în text bagajului cultural românesc al autoarei, încheind apoi cu vizibilitatea limbii franceze și a culturii canadiene în roman.

Analiza elementelor paratextuale

Înainte de a răsfoi romanul, la o primă privire, titlul este cel care contrariază: *A doua șansă pentru Adam*, format prin fuziunea unor termeni cu semnificații cu totul diferite dar deloc aleatorii: *Adam* este simbolul creării lumii dar și al păcatului originar, cifra *doi* simbolizează dualitatea și existența iar în asocierea cu *șansă* aduce o notă de optimism asupra unui eșec resimțit. După parcurgerea romanului ne dăm seama că acest „titlu-valiză” a reunit termeni referențiali pentru viața cuplului din roman.

Pe pagina de titlu apare indicația de *Roman* subliniind că situațiile și personajele sunt rodul ficțiunii, deși scriitoarea ne-a declarat⁵ că în conturarea personajelor s-a inspirat din viața reală, din colegii de la școală sau prietenii români.

Pe a patra copertă descoperim un mozaic de informații revelatoare despre traseul de scriitor în Canada al Feliciei Mihali, un scurt text despre subiectul romanului precum și referiri la istoricul traducerilor. Acest priere d'insérer⁶ cuprinde trimiteri la tematica romanului: „o frescă a comunității românești din Canada, unde orice poveste de succes ascunde adesea un teribil secret. Un roman despre iubire și iertare”⁷, însoțite de citări din receptarea romanului în țara arțarilor.

Trecând la inventarierea resurselor textuale, identificăm cuplul unor emigranți români care trăiesc în Montreal. Naratoarea, profesoară de limba franceză (la fel ca și scriitoarea) și el, Adam – fost manager de proiect într-o companie de aviație, a suferit un AVC în urma căruia își pierde memoria, uită limbile învățate în noua țară ducându-și existența coordonat de alegerile ocrotitoare ale soției – duc o existență calmă, normală pentru un cuplu canadian modest, înconjurați de prieteni din comunitatea românească.

Amprenta culturală românească

Cadrul familial al celor doi este încărcat de românism, existând încă în rutina lor cutume tradiționale amestecate cu noile obiceiuri canadiene. Cei doi vorbesc acasă românește, gătesc românește: „vreau să fac cozonaci. Secretul reușitei cozonacilor este temperatura ridicată și mai ales constantă. Asta era lecția mamei! [...] Printr-o lege nescrisă, bucătăria a fost dintotdeauna sarcina mea. Adam nu

⁴ Ileana Neli Eiben, *Sur une visibilité de l'autoréducteurs. Dumitru Tsepeneag et Felicia Mihali*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2017.

⁵ Convorbirea a avut loc în 14 noiembrie 2021.

⁶ Text scurt care însoțește o carte, apărând pe a patra copertă, motivând interesul de a o publica.

⁷ Felicia Mihali, *A doua șansă pentru Adam*, București, Editura Vremea, 2021.

participa niciodată la gătit, din patriarhala convingere că făcutul mâncării este treaba femeilor. În țară, mama lui de 80 de ani pregătește și acum mâncarea pentru toată familia.”⁸; „voi pregăti mâncarea de fiecare zi: ciorbă cu leuștean, friptură de porc cu mazăre și mărar [...] Pentru desert prepar o cremă de zahăr ars”⁹; „M-am gândit să prepar ficat cu sos de roșii și cartofi cu ceapă. Rețeta este extrem de simplă: trebuie numai să fierb cartofii în coajă, apoi să-i tai rondele și să-i amestec cu ceapă călită și cu boia dulce.”¹⁰

Apartenența la cultura românească este redată și prin păstrarea unor obiceiuri specifice cu ocazia sărbătorilor organizate după tradiția românească: „Crăciunul reprezenta copilăria, trecutul nostru. Ce deliciu pentru el să simtă mirosul de cărnați, de varză acră, de cozonac. În plus, cantitatea de legume de curățat și tăiat era copleșitoare pentru o singură persoană. Adam își însușea sarcina de a tăia ceapa, morcovii, varza, ca să mi-o lase mie pe cea de a înfășura sarmalele, a rotunji perișoarele, a frământa aluatul.”¹¹

În universul personal și în decorul locuinței există elemente care amintesc de casele din vechia lor țară, locuința fiind un amestec de culturi: „...talmeș-balmeș identitar. Pe peretele mare de la intrare, agățasem o scoarță mare oltenească, cadou de la soacra mea în ziua plecării noastre în Canada. De-o parte și de alta, de sus până jos, sunt agățate farfurii de Horezu, cumpărate de fiecare dată când mergem în vizită acasă.”¹²

În acest decor se planifică întâlnirile cu prietenii din comunitatea românească, aceștia dobândind o serie de obiceiuri ca emigranți în Canada: „Regula de aur a ghetourilor comunitare este de a se aduna după dialectul vorbit”¹³; „La sosirea noastră, ei ne-au prezentat tuturor celor care ne puteau împărtăși experiența lor, da sfaturi și chiar ajuta la nevoie. Câțiva ne-au condus să ne facem primele cumpărături și să negociem prima mașină. Mulți ne-au oferit ceea ce primiseră la rândul lor de la alții și de care puteau în fine să se debaraseze ca să-și cumpere lucruri noi: cratițe, lămpi, tacâmuri, covoare, prăjitor de pâine, televizor”¹⁴; „în circuitul nostru de prieteni ceea ce nu ne place, reciclăm. Așteptăm cu răbdare aniversarea cuiva din anturajul mai îndepărtat ca să le dăm lor cadourile indezirabile. Unii păstrează chiar și sacul de ambalaj. Noi românii suntem maeștri în arta reciclării, chiar și atunci când chestia asta riscă să ne strice reputația. Calicitul rămâne darul nostru cel mai de preț.”¹⁵

Amprente culturale canadiene

Universul profesional al naratoarei se suprapune peste cel autobiografic al scriitoarei, ambele fiind profesoare de limba franceză în Montreal. Avem descrieri

⁸ *Ibidem*, pp. 14-15.

⁹ *Ibidem*, p. 27.

¹⁰ *Ibidem*, p. 58.

¹¹ *Ibidem*, p. 15-16.

¹² *Ibidem*, p. 29.

¹³ *Ibidem*, p. 33.

¹⁴ *Ibidem*, p. 40.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

amănunțite ale vieții școlare din Canada, sunt descrise raporturile între profesori, profesori-părinți și profesori-elevi, suntem familiarizați cu proceduri caracteristice pentru comunicarea situației școlare a elevilor.

Universul personal este plasat într-un decor quebechez descoperit prin ochii imigrantului Felicia Mihali: „iarna nu este un anotimp oarecare: iarna ne diferențiază de restul lumii. Gerul polar este o mândrie națională pe care nimeni nu ne-o poate lua. Fără acest anotimp greu de suportat percepția despre identitatea canadiană se va schimba oare”¹⁶. În acest decor, amplasarea corturilor *Tempo* pe care locuitorii din periferie le montează pe *driveway*¹⁷ ca să-și protejeze mașinile pe timp de iarnă schimbă decorul cartierelor.

Este un cadru în care familia își face cumpărăturile obișnuite, se îngrijește și consumă produse specifice. Este menționat centrul comercial din Laval cu magazinele cosmopolite, magazinele cu bijuterii orientale, frizeria ungurească. Cumpărăturile le fac în aceleași locuri: „Adonis, Transilvania și IGA/centrul comercial *Alexis Nihon*”¹⁸ (scris italic),/ „după amiază mergem la Costco”¹⁹ (scris normal), pentru ca după câteva rânduri să apară numele unor magazine arabești și grecești „*Adonis și Murelatos* erau pentru imigranții de dată recentă”²⁰ (scris italic). În același context, denumirea unor preparate sau alimente apare scrisă cu litere italice: „prăjitura *Opéra*, iaurtul *Laliberté* și camembertul *Bleudanois*”²¹. La priveghiul prietenului decedat se servesc patiserii grecești de la *Serano*.

Depășind parcursul cotidian, descoperim un univers citadin canadian alături de familia care se plimbă sau călătorește: bulevardele *Côte-des-Neiges*, *Queen Mary* din Montreal, locurile turistice ale Quebecului care sunt marcate italic; „coborâm pe jos până în *Vieux-Port* [...] mergem să cinăm la *Crêperie bretonne*, escała noastră obișnuită”²², decor dominat de impunătorul *Castel Frontenac*, simbol al Quebecului.

Treptat, cititorul este familiarizat cu viața comunității românești prin intermediul cuplului care socializează, participă la petreceri tematice sau sărbătorește în restaurante specifice: „Marta îmi amintește că trebuie să port roșu”²³ pentru a respecta codul petrecerii. Sunt amintite în text vacanțele populare petrecute în grup, în țările exotice: „în plină iarnă canadiană visul oricărui funcționar este să stea cu burta la soare, cu o *pina-colada* în mână”²⁴.

Aceste resurse textuale, fie că țin de cadrul citadin, de universul social sau de elemente de specific cultural, reușesc să-l introducă pe cititorul român, necunoscător al acelor locuri, în cadrul specific în care trăiesc românii din Canada.

¹⁶ *Ibidem*, p. 78.

¹⁷ alee din fata garajului – *Trad.n.*

¹⁸ *Ibidem*, p. 97.

¹⁹ *Ibidem*, p. 107.

²⁰ *Ibidem*, p. 108.

²¹ *Ibidem*, p. 107.

²² *Ibidem*, p. 117.

²³ *Ibidem*, p. 59.

²⁴ *Ibidem*, p. 89.

Pe pagina de titlu a ediției românești descoperim că romanul este tradus din limba franceză chiar de către autoare. Acest act de autotraducere îi este familiar Feliciei Mihali, dar de această dată traducerea se face dintr-o limbă dobândită, folosită cu uzanță bilingvă, în limba maternă. Transpunerea culturii canadiene și a limbii franceze vorbită în Quebec în română se dovedește a fi pentru autoarea-traducătoare un exercițiu solicitant. Am putut sesiza în text o serie de particularități care aduc o notă de exotism textului (cuvinte, nume) și anumite influențe lingvistice pe care le consider datorate similitudinilor existente între cele două limbi romanice, română și franceză, cât și folosirii ambelor limbi în regim bilingv în viața traducătoarei, particularități pe care le ordonăm după modelul propus de cercetătoarea Ileana Neli Eiben.

Amprente lingvistice

„Sara și Michael continuă să frecventeze aproape toți foștii lor colegi de *cegep*.”²⁵ Un CEGEP, scris și „cégep”, este un colegiu finanțat din fonduri publice, etapă între studiile secundare și cele universitare care oferă programe tehnice, academice, profesionale sau mixte; acestea sunt exclusive pentru sistemul educațional al provinciei Quebec. Acronim de la Collège d’enseignement général et professionnel.

„*Garajistul* nostru m-a somat să nu plec niciodată la drum cu un motor rece”²⁶ pentru a afla după câteva rânduri că acest garagist este mecanicul auto „nu m-aș aventura să neglijez directivele unui *mecanic auto*”²⁷.

Folosirea toponimelor și antroponimelor

Pentru a insufla textului un aer străin, întâlnim o serie de nume caracteristice societății multiculturale canadiene, folosite pentru a evidenția apartenența etnică. Aceste antroponime aparțin persoanelor din anturajul naratoarei, fiind elevi, profesori, părinți, comercianți.

- Elevi: *Sako, Lissandra, Loic, Ablă, Krystel*, proveniți din comunități diferite care formează mozaicul etnic al acestei țări. Elevii profesoarei sunt armeni, libanezi, columbieni, români, canadieni.
- Colegii de la școală, profesorii: *Cathrine, Olivier, Annie-Claude*, cu nume franțuzești.
- Comercianții: *Iłona*- coafeza născută în Ungaria, *Stavros*- grecul- mecanicul auto.

Toponimele plasează geografic acțiunea romanului, autoarea neoferind explicații pentru localizarea acestora (localități: *Laval, Quebec*; regiuni: *Ontario, Quebec, Alberta*).

²⁵ *Ibidem*, p.97.

²⁶ *Ibidem*, p.55.

²⁷ *Ibidem*, p.56.

Interferențe lingvistice

• Folosirea în text a cuvintelor provenite din limba franceză

-,...eu eram econoamă din fire. Crescusem cu ideea că femeile trebuie să fie mai *parcimonioase* decât bărbații. De câțiva ani însă, încetasem să-i verific cheltuielile: mai ales, încetasem să-i reproșez că-mi face cadouri prea scumpe”. Lexemul *parcimonioase* provine din limba franceză *parcimonieux* este preferat comunului *zgârcit*.

-,Adam detesta *să se exhibe* în public”²⁸, preferând trimiterea la franțuzescul „exhiber” în detrimentul verbului „a se manifesta”.

• „Faux-amis”

-,De obicei, mâncăm în picioare, pe *contoarul* de la bucătărie”²⁹ / „După ce terminăm de mâncat, adun farfuriile, le spăl și le las să se usuce pe *contoar*”³⁰ / „crațițele se răcesc pe aragaz iar cozonacul *pe contoar*”³¹. Lexemul *contoar* presupunem că este echivalentul părții de mobilier de bucătărie *blat* nefiind folosit în limba română cu acest sens, existând în acest context confuzia cu franțuzescul *comptoir*,

-,Numeroasele lui crize de nervi sunt destul de concludente pentru *direcția școlii*”³² unde franțuzescul „la direction d'école” însemnând direcțiunea școlii este confundat cu omonimul din limba franceză *direction* însemnând direcția/sensul,

-,Adam vrea să intre în casă dar ezită să-i dau *permisia*”³³ și nu *permisiunea*,

-,ambii se prefac extaziați de *decorația casei*”³⁴ fiind ales termenul mai rar uzitat pentru a desemna totalitatea obiectelor folosite pentru a decora o încăpere în detrimentul uzualului *decorațiunile casei*,

-,De fiecare dată când veneam în regiune, făceam un tur pe insulă ca să cumpărăm o sticlă de cidru și un borcan *de pateu confit de rață*”³⁵. Preparatul este cred celebra delicată din Quebec -*Pâté de canard confit du Québec*, *confit* denumind diferite tipuri de carne gătită îndelung în propria grăsime pentru conservare timp îndelungat, pentru un gust mai bun sau garnitura, preparată din fructe sau legume prin fierbere cu zahăr,

- „*În aparté*, îmi șoptește că toată lumea o invidiază pentru silueta ei”³⁶. Grafia cuvântului *aparte* (după fr. *à part*) cu ultimul *e* accentuat forțează o pronunție franțuzească a cuvântului.

• Reluare unor cuvinte aparținând ambelor limbi

-În contextul școlar se alternează *madame* cu *doamnă* pentru a desemna directoarea *doamna /madame Lavoie sau una dintre profesoare doamna Gingras/madame Gingras* „copiind regulamentul școlii sub supravegherea *doamnei Gingras [...]*

²⁸ *Ibidem*, p. 36.

²⁹ *Ibidem*, p. 9.

³⁰ *Ibidem*, p. 11.

³¹ *Ibidem*, p. 17.

³² *Ibidem*, p. 45.

³³ *Ibidem*, p. 103.

³⁴ *Ibidem*, p. 28.

³⁵ *Ibidem*, p. 120

³⁶ *Ibidem*, p. 30.

Madame Gingras îl dibuise apoi ascuns în toaleta băieților [...] Lucrul ăsta nu o împiedică pe **madame Lavoie** să o anunțe că David este într-o perioadă de evaluări... în biroul **doamnei Lavoie**”³⁷.

Studiind modul în care s-a făcut receptarea acestor confluente culturale din proza Feliciei Mihali în România și analizând care sunt amprente culturale ale scriitorului din Quebec, Felicia Mihali, în textul romanului *A doua șansă pentru Adam* concluzionăm că există o bipolaritate culturală în romanele scriitoarei, bipolaritate ce marchează literatura scriitorilor imigranți, marcând-o și pe Felicia Mihali după cum însăși declară: „România nu mă va părăsi niciodată, tot așa cum Canada se integrează perfect în viața și identitatea mea.”³⁸

Bibliografie

- EIBEN, Ileana Neli, *Sur une visibilité de l'autoréducteurs. Dumitru Tsepeneag et Felicia Mihali*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2017.
- FEVRIER, Gilberte, *Littérature migrante comme lieu de construction de cultures de convergence*, „Carnets”, Première Série - 2 Numéro Spécial ,2010, mis en ligne le 16 juin 018, <https://doi.org/10.4000/carnets.4860>, consultat în 8 februarie 2022.
- MIHALI, Felicia, *A doua șansă pentru Adam*, București, Editura Vreamea, 2021.
- NEPVEU, Pierre, *L'écologie du réel. Mort et naissance de la littérature québécoise contemporaine*, Montréal, Boréal, 1988.
- POPA, Marcel D., Alexandru Stănciulescu, Gabriel Florin-Matei, Anicuța Tudor, Carmen Zgăvârdici, Rodica Chiriacescu, *Dicționar enciclopedic*, Editura Enciclopedică, 1993-2009.
- RAPOTAN, Nona, Felicia Mihali, *România nu mă vă părăsi niciodată, tot așa cum Canada se integrează perfect în viața și identitatea mea*, interviu cu Felicia Mihali, <https://bookhub.ro/interviu-felicia-mihali-bookhub/>.
- STEICIUC Elena-Brândușa, Felicia Mihali, *La rencontre avec la nouvelle langue s'est produite sur et dans mes textes*, interviu cu Felicia Mihali, în „Atelier de traduction”, Dossier: „L'Autotraduction”, numărul 7, Suceava, Editura Universității Suceava, 2007, pp.15-23.
- <https://bookhub.ro/interviu-felicia-mihali-bookhub/>

³⁷ *Ibidem*, p. 44.

³⁸ Nona Rapotan, Felicia Mihali, *România nu mă vă părăsi niciodată, tot așa cum Canada se integrează perfect în viața și identitatea mea*, interviu cu Felicia Mihali, <https://bookhub.ro/interviu-felicia-mihali-bookhub/>, consultat în 26 noiembrie 2022.